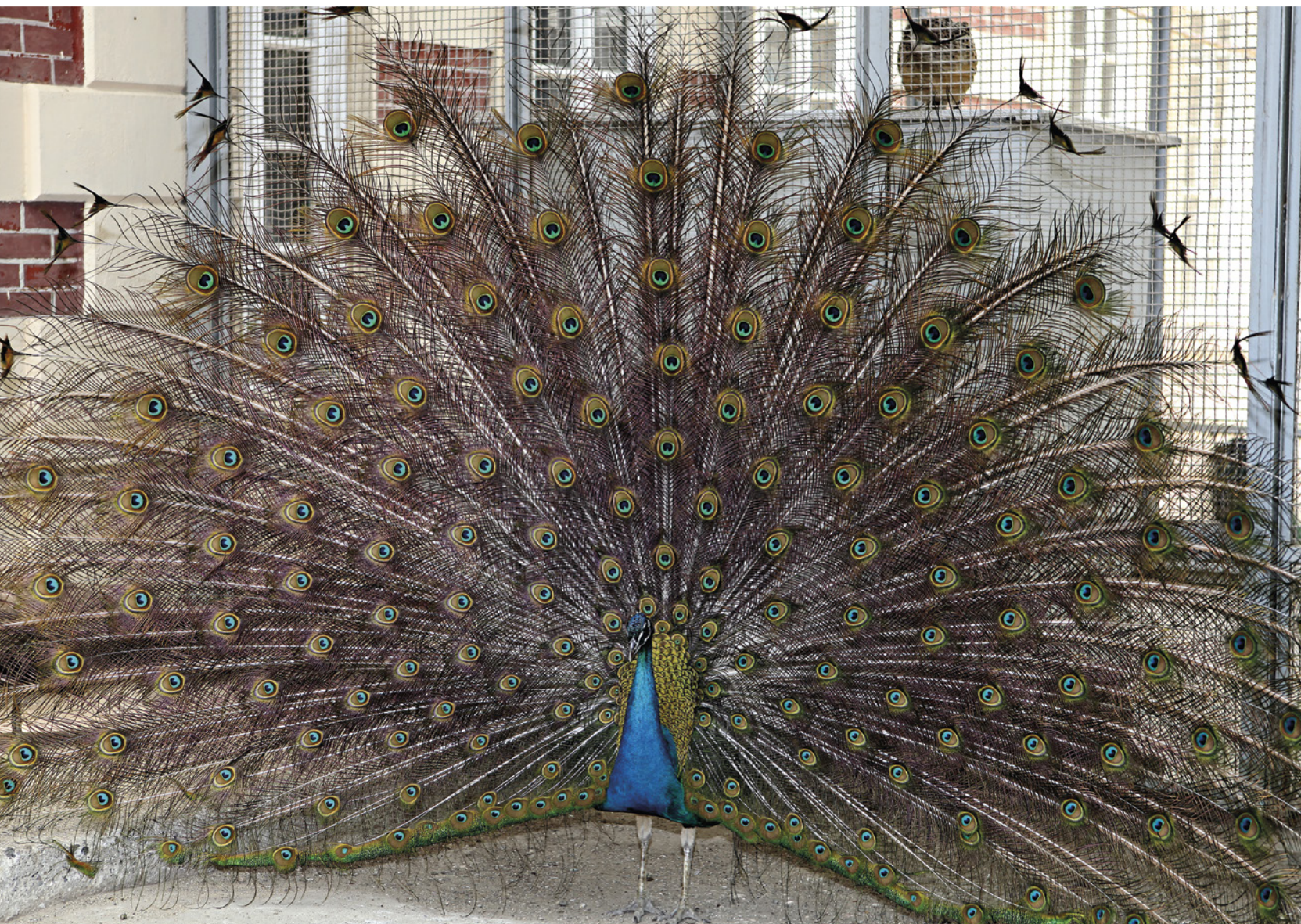

Sultan Reşad Döneminde Kuşluk Restorasyonu

Ayşenur Çelebican*

Türk saray geleneği ana bir unsur etrafında zamana ve ihtiyaçlara göre fayda ek- senli olarak devamlı değişen ve genişleyen bir anlayışa sahiptir.¹ Bu anlayışta saray yapısının işlevi çok önemlidir. Saray ve çevresinde yapılacak, yıkılacak tüm mimarî unsurlar bu fayda işlevi çerçevesinde yapılmıştır. Bu anlayış yüzünü Batı'ya dönmüş Osmanlı'nın son döneminde değişmiş tek bir plan etrafında bir defada yapılarak tamamlanmış mimarî unsurlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde Avrupalılaşma eğiliminin bir belirtisi olarak Türk Neo-Rö- nesansı veya Türk Ampir Üslûbu, (1808-1876) yabancı etkili Osmanlı sanatının yeni bir evrimini oluşturmuştur. Ampir/Empire üslûp, dinî mimarîde ve biçimde fazla et- kili olmamış fakat ayrıntılarda kendisini kuvvetli bir biçimde göstermiştir. Özellikle kamu binalarında uygulanan bu mimarlık anlayışı yalnız İstanbul' da değil, ülkenin geniş topraklarında devlet otoritesini yansıtacak büyük programlı yapılara kendine özgü bir 'siluet' kazandırmıştır. Önce Balyan ailesi gibi gayr-ı müslim mimarlar, ar- dından AIsace'l A. I. Melling (1763-1831) Gaspere Fossati (1809-1883) G. Stampa, W. J. Smith, Spina, Alexandre Vallauray (1850-1921), Victor Bourgeois (1897-1962) ve Raimondo D'Aronco (1857-1932) gibi Batılı mimarlar, dönemin Avrupalı fikir ve düşünce adamlarının ideolojik referansları ile "Klasik Avrupa Üslûbu" haline dönü- şen bu üslûpta çok sayıda yapı inşâ etmişlerdir. Özellikle Balyan ailesinin damgasını vurduğu bu dönemde Nusretiye Câmii, Ortaköy Câmii, Sultan Mahmud Türbesi, Dolmabahçe Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Sadullah Paşa Yalısı ve Kuleli Kışlası gibi ya- pılar Batılılaşma uygulamalarıyla paralel bir şekilde yürüyen en önemli örneklerdir.² Konumuz olan Dolmabahçe Sarayı'nın mekânları da 19. yüzyıl saray teşkilat ve yaşa- mının belgelenmesinde, somutlaştırılmasında birinci derecede değerlidir.³

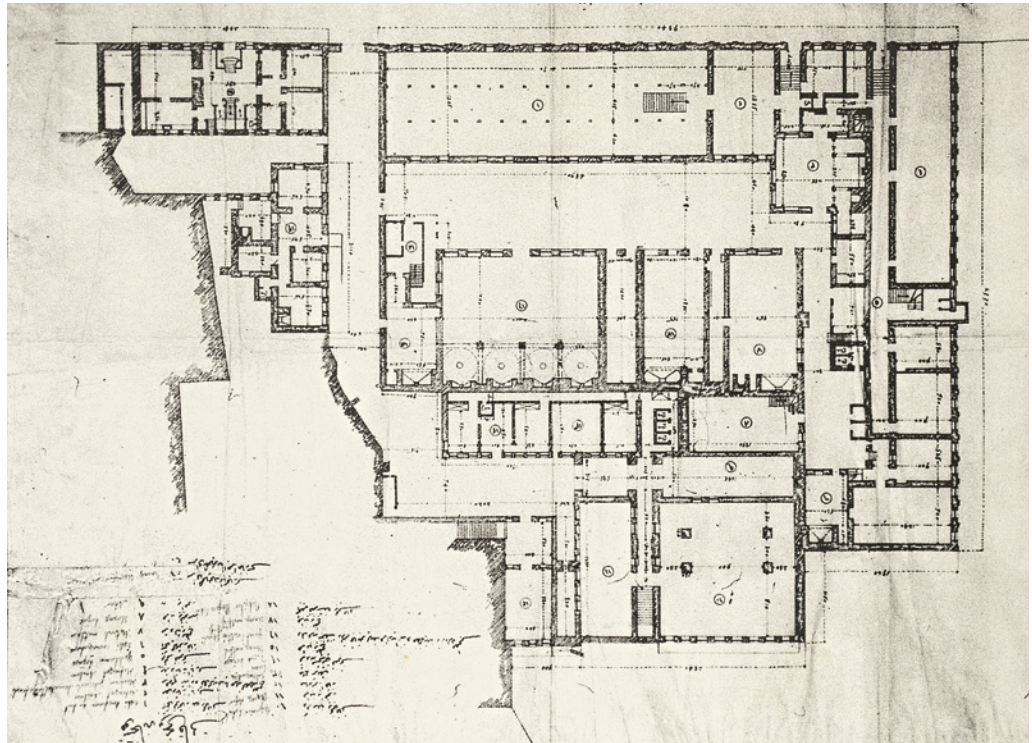
Bunun yanında 17. yüzyıla kadar bu mimarî yapıları yapanlar Müslümanlarken, yeni dönemde gayr-ı müslim tebaa ve yabancı ülkelerden davet edilerek getirtilen mimar ve mühendisler söz sahibi olmaya başlamışlardır.

17. yüzyıla kadar Müslüman mimarların yoğun olduğu Mimarlar Ocağı teşkilatı 18. yüzyılda devletin yüzünü Batı'ya dönmesiyle birlikte üstünlüğü Batılı ve gayr-ı müslim mimarlara kaptırmıştır. Bunun en önemli nedeni Osmanlı Devleti'nin mo- dern dünya sistemi içerisinde siyasî argümanlara dayalı olarak Batıyla ilişkilerini art- tırması ve Batı kurallarına uygun yapılarla protokol kurallarının benimsenmesidir diyebiliriz.

* Ziraat Yüksek Mühendisi, Millî Saraylar.

Mimar Vedat Bey'in hayat hikâyesi de Mimarlar Ocağı'ndaki değişimi ortaya koyması bakımından ibretliktir: Dönem algısı içerisinde bir gayr-ı müslim mesleği haline gelen mimarlık mesleğine duyduğu ilgi yüzünden en başta ailesi olmak üzere çevresinde bir tepki oluşmuştur. O dönem Osmanlı toplumunda bir Müslüman mesleği ya da kariyer açısından birinci derecede önemli olarak adlandırılabilen Harbiye, Tıbbiye, Mülkiye üçlemesinin dışında bir mesleği tercih ediyor olması dolayısıyla sorun yaşamıştır. Annesinin desteği sayesinde üzerindeki baskılardan kurtularak Paris'te mimarlık eğitimi almış ve İstanbul'a dönmüştür. Aldığı eğitim ve yetenekleri yanında dönemin şartları (31 Mart Vak'ası ve Sultan V. Mehmet Reşad'ın tahta çıkışı) ve saraya yakın bir ailenin çocuğu olması onu saraya başmimar yapmıştır. Saraya yakın bir ailenin çocuğu olması hem bu çevre ve kültürü tanıyor olması hem de işi dolayısıyla karşısına çıkan bürokratik ve siyasal engelleri aşması noktasında işine yaramıştır.

Ulusal Mimarlık Hareketi öncülerinden olan Mimar Vedat Bey, Osmanlı sarayında saray dışı çalışmalarında olduğu kadar etkili ve yenilikçi olamamıştır. Batı estetiğinin ön planda olduğu bu dönem mimarî anlayışına karşı Osmanlı ve Selçuklu mimarî unsurları içeren ulusal mimarlık hareketinin izleri Vedat Bey'in Dolmabahçe Sarayı'ndaki çalışmalarında görülmez. Bunun sebebi, Osmanlı hanedanı ve onların içerisinde barındıkları yapıların siyasî ve toplumsal yapı içerisinde kazandığı anlamdır. Buna göre hanedana ait her şey ayrı bir kutsiyete sahiptir. Payitaht binalarında her şey aslına sadık kalınmak şartına bağlıdır. Bunun dışına çıkılması hoş karşılanmamıştır, örneğin Mimar Vedat Bey'in bir kuş motifini değiştirerek yerine çiçek motifi monte etmesi dolayısıyla yaşadığı süreç ve soruşturma Dolmabahçe Sarayı'nda Vedat Bey'in mimarî anlamda üstlendiği vazifeyi anlamak adına önemlidir. Bu nedenle bir seferde yapılmış ve tamamlanmış olan, en baştan en sona yapım

1907-1908'de Mimar Vedat tarafından onarım projesi yapılan servis yapıları planları.

aşamasında bir bütünlük arz eden, tek bir mimar elinden çıkmış ve tek bir mimarî anlayışı temsil eden Dolmabahçe Sarayı'nda arzuladığı işleri yapamamıştır. Onun saray içerisindeki faaliyetleri genel olarak Sultan V. Mehmed Reşad öncesinde otuz seneden uzun bir süre payitaht merkezi olarak kullanılmayarak kendi haline bırakılan sarayın, tekrar Osmanlı Sultanı ve devlet yönetimine merkezlik yapacak şekilde yeni döneme hazırlanması ve dönem içerisinde hâsıl olan ihtiyaçlara göre Padişah'ın iznine tâbi restorasyonları yapmaktan ibarettir. Yaptığı restorasyonlara bir istisna olarak saray içerisinde inşa ettiği Kuşluk Köşkü'nü gösterebiliriz, ki o da Dolmabahçe Sarayı'nın genel mimarîsine aykırı olmayacak bir biçimde yapılmıştır.

Eldeki veriler ışığında Mimar Vedat Bey'in faaliyetlerini öncelikle sarayın keşfi (yapılacakların tespiti), yapılacak işleri sıraya koymak ve uygulamak biçiminde kategorize edebiliriz. Nitekim o dönem mâbeyn başkâtipliği görevi üstlenmiş olan Halid Ziya Uşaklıgil'in kaleminden de Vedat Bey'in görev aldıktan sonra Dolmabahçe Sarayı'nda işlerini nasıl bir sıralama ile yaptığına dair bilgilere ulaşabiliriz.⁴ Simetrik yapısıyla dikkat çeken Dolmabahçe Sarayı'nda bu simetri sadece yapıları meydana getiren dış unsurlarla sınırlı kalmamış, dış simetriye bağlı olarak mekânlar içerisinde yer alan tüm eşya ve teşrifatta da simetri kendisini göstermiştir. Mimar Vedat Bey de faaliyetlerini, içinde İslâm halifesini ve Padişah'ı barındıracak olan sarayı verilen izinler çerçevesinde yenilemek ve canlı tutmak çerçevesinde sınırlamıştır. Resim 1.1907-1908'de Mimar Vedat tarafından onarım projesi yapılan servis yapıları planı yer almaktadır. Bu bağlamda: temizlik, boya ve badana yapılması; çürüyen ve yıpranan parçaların değişimi; çatıların aktarılması, çürümeye yüz tutmuş pencere çerçevelerinin değiştirilmesi, aydınlatma ve ısıtma elemanlarının eklenmesi; var olan elemanların onarılması ya da yenilenmesi, kapıların onarılması; zemin döşemelerinin hasar tespiti, tamiri ya da yenilenmesi, deforme olmuş süslemelerin yeniden canlandırılması, parkelerin cilalanması, Sultan Mehmed Reşad'ın sağlık sorunları dolayısıyla saray içerisinde uygun birimlerin oluşturulması, Yıldız Sarayı'ndan getirilen unsurların yerlerine yerleştirilmesi, saray içerisinde yer alan havuzların her türlü bakımı, vs.⁵ Mimar Vedat Bey'in sınırlandırılmış çalışma alanını ifade eder.

Osmanlı hanedanı döneminden günümüze ulaşan yapılar içerisinde mimarî bir unsur olarak aslına en yakın biçimde varlığını koruyarak gelmiş ve en azından hanedan üyelerinin sevdiği ve beslediği kuşların hâlâ barınabildiği tek yapı Dolmabahçe Sarayı'nda yer alan kuşluktur. Her ne kadar adı kuşluk olsa da bu yapı ve çevresi ilk inşâ döneminde büyük bir alanı kapsamaktaydı. Bu geniş alan içerisinde yaban hayvanları ve evcil hayvanlar barınmaktaydı. Yabani hayvanlar içerisinde aslan, kaplan, pars, şahin, yaban kedisi, ceylan, geyik gibi hayvanlar yer almıştı. Evcil hayvanlar, çiftlik ve kümes hayvanları olarak da koyun, keçi, inek, deve, kedi, köpek, tavuk, hindi, sülün gibi hayvanlar bulunmaktaydı. Bu hayvanlar dönemin Padişah'ının ilgisi yanında yabancı heyetlerin ya da bürokrat, tüccar gibi Padişah'la yakınlık kurabilmiş kişilerin hediyeleri ve sarayın mutfak ihtiyaçlarına binaen beslenen hayvanlar şeklinde kuşluk içerisinde yer almışlardı.

Bu hayvanların bakımından sorumlu birimler (*Mâbeyn-i Hümayûn Gedikleri-Serkuşçu*), nakliyesinden sorumlu birimler (*Yâverler*) yanında gene bu hayvanların tedavileriyle meşgul olacak birimler de saray içerisinde istihdam edilmekteydi. Özellikle yabani hayvanların bulunduğu dönemlerde bu hayvanların bakımına

ciddi özen gösterilmiş ve bu hayvanlar için hiçbir masraftan kaçınılmamıştır. Bunun için Hazine-i Hassa ödeneklerinden ödenmek üzere bütçe ayrılmıştır. Mimar Vedat Bey'in restorasyon çalışmaları içerisinde Mâbeyn-i Hümâyûn bodrum katında bu ekipler için hazırlanmış bir oda da bulunmaktaydı. Fakat bugün bahsi geçen odanın hangisi olduğu bilinmemektedir.

Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarında saray kuşluklarına önem verildiği biliniyorsa da Kuşluk-ı Hümâyûn müessesesi en mükemmel şekline Sultan Abdülaziz döneminde ulaşmıştı. Sultan Abdülaziz döneminde Dolmabahçe Sarayı'nda demir kuşluk inşâ edilmişti. Kuşluğun inşâsı Ebniye-i Şâhâne Kalfası Serkiz Bey tarafından gerçekleştirilmişti. Bu dönemde marifetli hayvanlar ve papağan gibi kuşların da saray kuşluğuna gönderildiği belirlenmektedir. Örneğin Trablusgarb'dan getirilen bir cüce devenin marifetinden bahsedilirken "öp" dendiğinde insanın yanağından öptüğü belirtilmektedir.⁶ Sultan II. Abdülhamid'in de kuş zevki bilinmektedir. Selefleri gibi Sultan V. Mehmed Reşad da kuşlara ilgi duyardı. Sultan'ın ilgi alanı güvercinlerdi ve bu yüzden kuşluğa Mimar Vedat Bey marifetiyle bir güvercinlik ekletmişti. Güvercinlere olan ilgisi nedeniyle gene Mimar Vedat Bey'e Dolmabahçe Sarayı'nın arkasındaki bahçede müteaddit kuşluklar ve bir odalı bir köşk yaptırarak sokağa çıkmadığı günler akşam üzeri oraya gidip güvercinleri seyrederdi.⁷ Dış çevreye kapalı bir alan oluşturan ağaçlarla ve bir iç avlu havasını yaratan duvarlarla çevrili bahçe, özel ve korunaklı bir mekân haline geldiğinden olsa gerek Sultan Mehmed Reşad'ın akşamları dinlenme amacıyla burada vakit geçirdiği Ali Fuad Türkgeldi'nin kitabında ifade edilmektedir. Sarayın yoğun işlerinin getirdiği yorgunluğu kuş cıvıltıları ve ağaçlardan gelen tatlı esintilerle gidermesi açısından bu mekânın Padişah'ın gözde mekânlarından olduğu anlaşılmaktadır.⁸

Farklı güvercin fotoğrafları
(Millî Saraylar Dia Arşivi)

Mimar Vedat Bey'in Başmimar olarak sarayda gerçekleştirdiği restorasyon ve inşâ sürecinin bir bölümünü de kuşluk oluşturmaktadır. Bu süreçte eldeki mimarî unsurların yaşamasını amaçlayan, ana malzeme ve mimarî öğelerde değişiklik gerektirmeyen müdahaleler yapmıştır. Dökülmüş sıva ve boyanın yenilenmesi, çatının aktarılması, çatı oluklarının elden geçirilmesi bu kapsamdadır. Ardından basit onarımlar gerçekleştirilmiştir. Uzun süre kullanılmadığı için tahrip olan kuşluk binalarının onarımı, kuşlukta bulunan hayvanların dışarıda hava almalarını sağlayan kafeslerin yenilenmesi, demir unsurların bakım ve yenilenmesi gibi... Detaylı bir bakım ve onarım sürecine ihtiyaç duyulmamıştır. Bunda, her ne kadar uzun zaman kullanılmamış olsa da Dolmabahçe Sarayı'nda ikâmet eden hizmetlilerin hayatlarını idame ettirmede kuşluğun fonksiyonel biçimde kullanılmasının büyük katkısı olmuştur. Bu bakım ve onarımlar dışında Sultan V. Mehmed Reşad'ın arzusu ve onayı doğrultusunda Kuşluk Köşkü ve güvercin kafesinin inşâ süreci tamamlanmıştır.

Bütün bu faaliyetler yazının başında da ifade edildiği gibi esnetilmeye müsait olmayan bir çerçevede ana yapıya bağlı olarak gerçekleştirildiğinden Mimar Vedat Bey'in mimarî yeteneğine ait, onun imzasını taşıyor diyebileceğimiz bir yenilik taşımamaktadır.

Zaman içerisinde kuşluk bu büyük fonksiyonunu yitirmiş, kullanıldığı alan daraldıkça bünyesinde barındırdığı hayvanların sayısı ve türü de azalmıştır. Saray bir müze olarak faaliyet göstermeye başlayacağı zaman Sultan Mehmed Reşad dönemine ait Kuşluk, Kuş Köşkü, Kuş Hastanesi ve Camlı Köşk'ten oluşan yapılar grubu da restore edilerek orijinal fonksiyonlarına kavuşturulmuştur.⁹

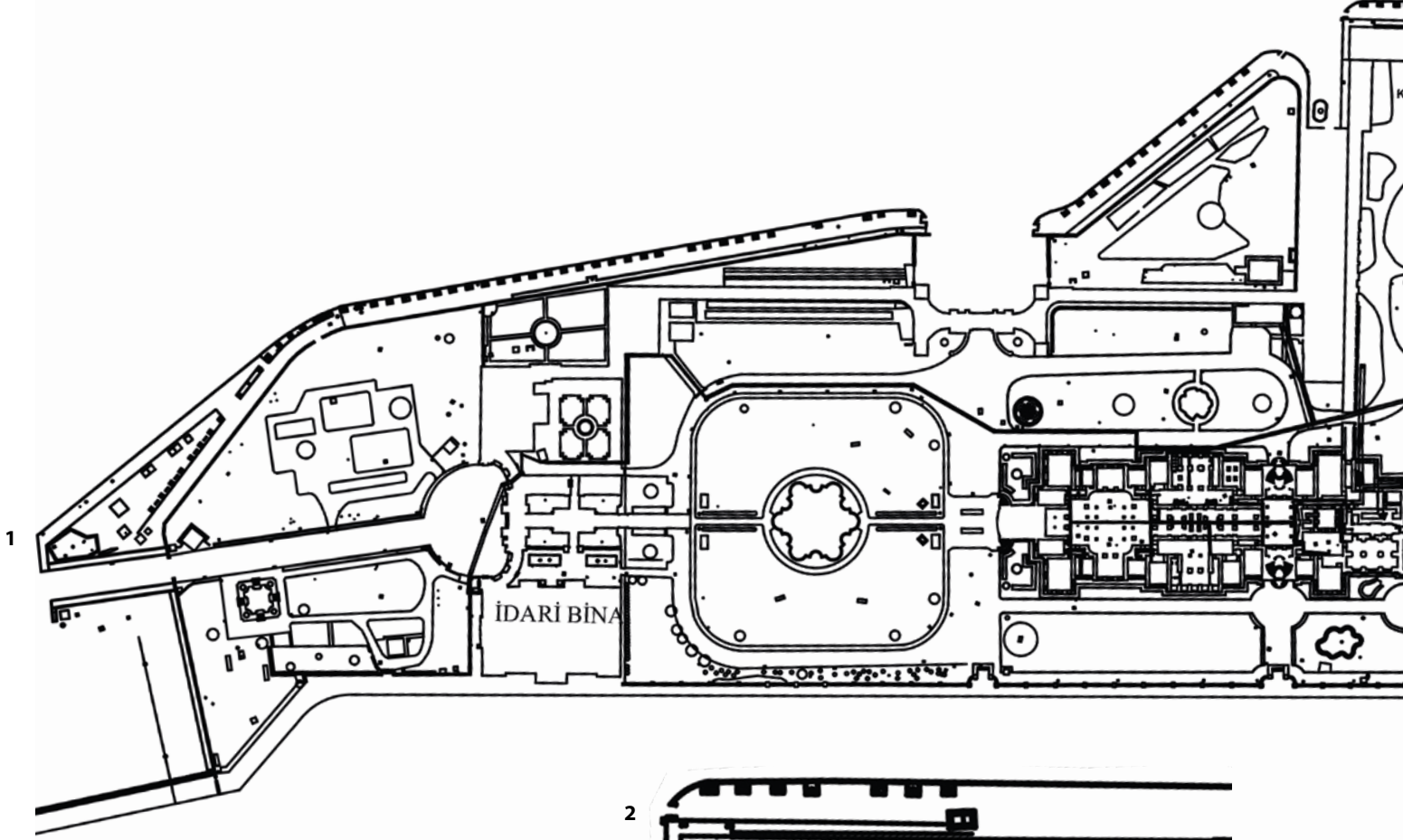
Bu haliyle Kuşluk 859,79 metrekare, Kuş Köşkü 91,89 metrekare, Kuş Hastanesi 34 metrekare alan kaplamaktadır. Bugün kuşluk binalarında yaşamlarını sürdüren kuş çeşitlerinden büyük kanatlılar: kolyeli sülün, gümüş sülün, tavus kuşu, siyah ispenç tavuğu, denizli tavuğu, yörük tavuğu, peç tavuğu, fizan tavuğu, altuni sülün, Amerikan tavuğu, susex tavuğu; küçük kanatlılar: kanarya (melez), muhabbet kuşu, keklik ve bıldırcındır. Bu kuşlar, sarayı ziyaret eden misafirleri emsalsiz bir tarihî yapı içerisinde farklı bir hayal dünyasına taşımaktadır. Bu yönüyle bir hayvanat bahçesi işlevi de görmektedir.

Sonuç

Dolmabahçe Sarayı da diğer tarihî ögeler gibi ana yapılardan ibaret görülmemeli, onlara hayat veren ve çevreleyen ek binalarla birlikte ele alınmalıdır. Bânîsinden başlayarak son durumuna kadar ana mekân ve onu çevreleyen unsurlardaki değişim ortaya konulmadan ana yapıda yaşamış insanların tarihî kimlikleri net olarak belirlenemeyecek ve eksik kalacaktır. Bu mekânda nasıl bir yaşam vardı, nasıl bir işleyiş hâkimdi sorularının cevapları ana mekân ve onu çevreleyen ek yapılara hâkimiyetiniz ölçüsünde cevaplanabilecek sorulardır. Kuşluk da saray içerisinde tarihin yıkıcılığına dayanmış, emsallerinin birer birer yitip gitmiş olmasına karşın varlığını sürdürmüş ve hâlâ aktif olarak varlığını sürdürüyor oluşuyla özel bir ilgiyi hak etmektedir.

Dipnotlar

- 1 Hakan Gülsün, "Mimar Vedat Bey ve Dolmabahçe Sarayı" (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 47-48.
- 2 Seyfi Başkan, "Türk Modernleşmesi ve Erken Cumhuriyet Döneminin Milli Mimarlığı", Turkish Studies, (Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu Armağanı) c. 11/13, Ankara 2016, s. 104.
- 3 T. Cengiz Göncü, "Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilat", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, s. 375.
- 4 Hakan Gülsün, "Mimar Vedat Bey ve Dolmabahçe Sarayı" (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 37-38.
- 5 Hakan Gülsün, "Mimar Vedat Bey ve Dolmabahçe Sarayı" (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ün Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 39-44.
- 6 T. Cengiz Göncü, "Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilat", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, s. 310-314.
- 7 Ali Fuad Türkçeldi, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 170
- 8 Ceylan Aydın, "Dolmabahçe Sarayı Kuşluğu", *Millî Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, S. 9/2012, s. 226.
- 9 *İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, s. 505.

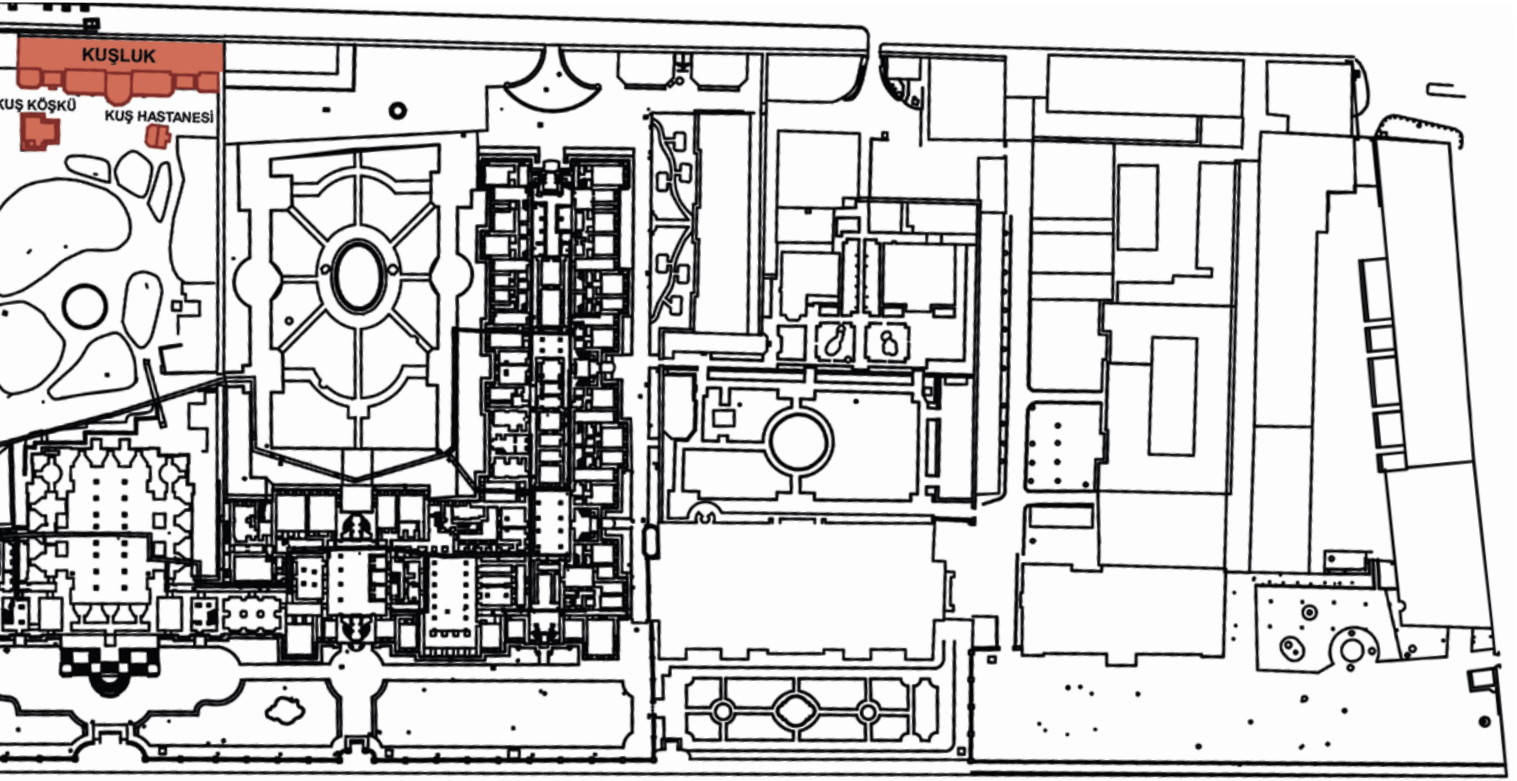
1 Dolmabahçe Sarayı vaziyet planı üzerinde kuşluk yapıları görünümü, 2017 (Vaziyet planı: Restorasyon ve Teknik Uygulamalar Başkanlığı).

2 Dolmabahçe Sarayı vaziyet planı üzerinde Kuşluk, Kuş Köşkü ve Kuş Hastanesi görünümü, 2017 (Vaziyet planı: Restorasyon ve Teknik Uygulamalar Başkanlığı).

3 Kuş Hastanesi görünümü, 2017 (Fotoğraf: Ayşenur Çelebican).

4 Kuş Köşkü, 2017 (Fotoğraf: Ayşenur Çelebican).

5 Kuşluk binası, Kuş Köşkü ve Kuş Hastanesi, 2017

3

4

5